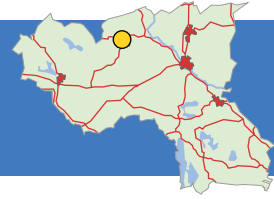

Fågelfors–Lilla Klobo

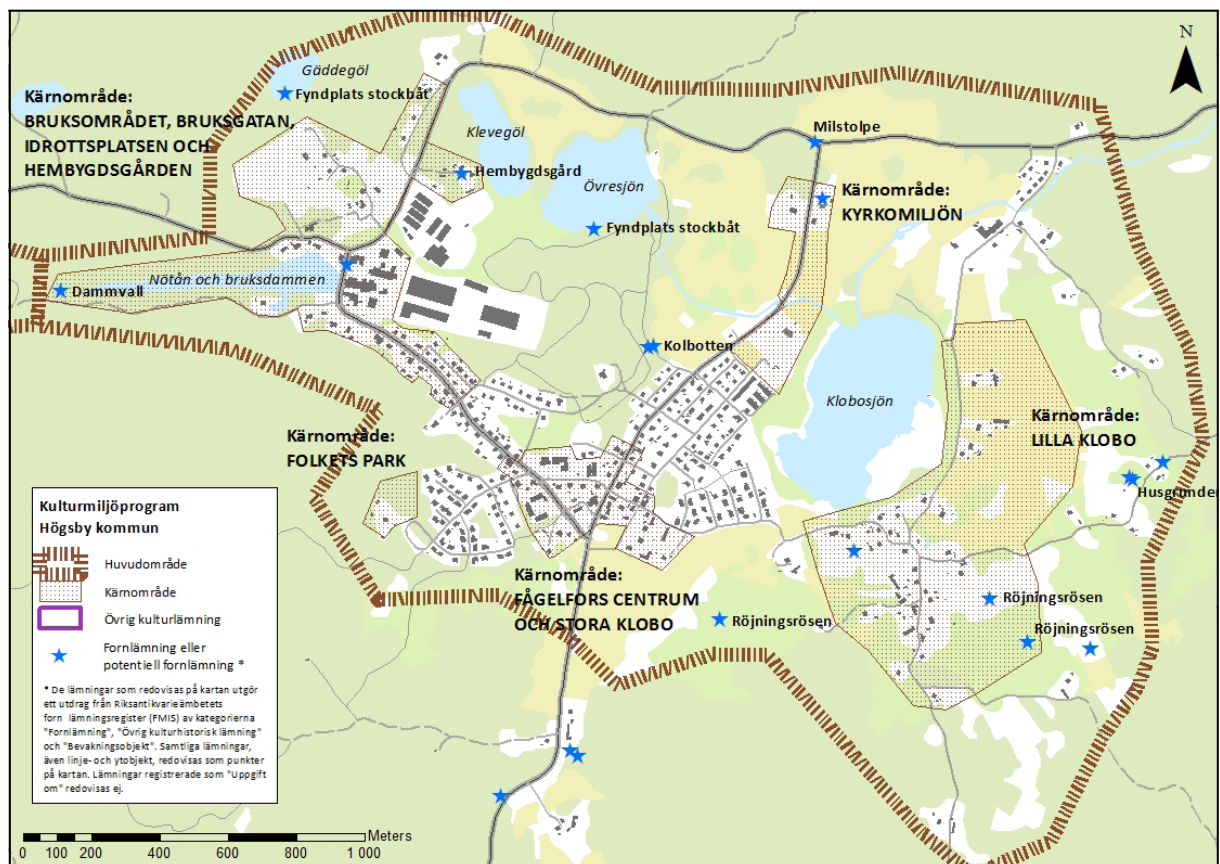

Två äldre byggnader inom fabriksområdet i Fågelfors, ursprungligen uppförda som manufakturmedja och ångpannhus.

Fågelfors–Lilla Klobo

Områdesbeskrivning

Karta över huvudområdet Fågelfors–Lilla Klobo. Huvudområdet bidrar till förståelsen för kärnområdena, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. Kärnområdena är områden med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Det aktuella området utgör en representativ miljö som visar hur ett brukssamhälle utvecklats från bondby till en för bygden betydande tätort. Fågelfors samhälle, tillika sockencentrum sedan 1880-talet, har växt fram kring det järnbruk som anlades intill Nötån under 1740-talet, vilket på 1880-talet lade om produktionen till byggnadsnickeri, för att bli en av Smålands framgångsrika husindustrier. I bruksområdet återfinns byggnader och lämningar som berättar om den betydelsefulla industrin och om levnadsvillko-

ren för den anställda. I samhället, som växt fram på byn Stora Klobo's ägor, återfinns bebyggelse från olika tidsperioder som illustrerar ortens utveckling. Det finns därför stora kulturhistoriska värden i bebyggelsen. Klungbyn Lilla Klobo som angränsar till samhället, har en bevarad äldre bykaraktär, vilket kommer till uttryck genom ett småbrutet jordbrukslandskap, gårdsbebyggelse från tidigt 1800-tal och backiga, slingrande och delvis hägnade byvägar.

Huvudområdet formar sig kring Fågelfors samhälle och den intilliggande byn Lilla Klobo. Fågelfors samhälle har huvudsakligen växt fram på byn Stora Klobos ägor, vars gamla bytomt idag är införlivad i samhället. Den främsta orsaken till samhället Fågelfors framväxt var det järnbruk som anlades på 1740-talet intill ett gammalt kvarnfall i Nötåns vattensystem, där Stora Klobos ägor gränsar mot Hyltan. Järnbruket lade från 1880-talet om produktionen mot byggnadsnickeri, vilket medförde en viss inflyttning till orten och ett uppsving för näringslivet. Innan dess var all bebyggelse på platsen i huvudsak koncentrerad till bruksområdet respektive till Stora Klobos bytomt. Bruket och dess ägare har varit drivande i frågor som rör samhällets utveckling, bland annat kyrkans tillblivelse 1885¹ och kommunbildningen 1889.² Fågelfors hade blivit en egen kapellförsamling 1880 och egen jordebokssocken 1888. Fågelfors blev landskommun 1889 i samband med att kyrkan stod klar. Ortens historiska bakgrund har medfört att Fågelfors som ort dels karaktäriseras av en bondby, men framförallt av ett äldre brukssamhälle³, vilket strax efter omläggningen till träindustri fick en kyrka (1885) som medförde att orten även kom att präglas som sockencentrum. Under 1900-talets första hälft har orten följt en gängse samhällsutveckling. I samhället finns bebyggelse som framförallt speglar den påtagliga tillväxt som orten upplevde under sent 1800-tal och 1900-talets första hälft.⁴ Den äldsta bostadsbebyggelsen i samhället återfinns framförallt utmed de äldre vägsträckningarna och de gator som anlades kring sekelskiftet 1900, d.v.s. Bruksgatan, Klobovägen, Nygatan och Kyrko-

gatan. Bebyggelsen har framförallt uppförts på tidigare åkermark.

Nötån rinner genom områdets norra del och passerar genom sjöarna Övresjön (Övrasjön) och Klobosjön. Terrängen är kuperad och sluttar lätt från såväl söder och norr mot Nötån. Området söder om Övresjön framstår ha varit, och är, relativt vattensjukt. Där dagens Movägen passerar, låg under tidigt 1700-tal två namngivna gölar, ”Abborgiöhl” och ”Kräppegiölen”. Kring Klobosjön återfinns ett öppet odlingslandskap och på dess östra samt södra sida ligger byn Lilla Klobos bebyggelse spridd. Byn omges av ett småbrutet jordbrukslandskap av delvis äldre karaktär med stenmurar och röjningsrösen, men även av större sammanhängande åkermark. Utanför byns inägor, och kring Fågelfors, tar vidsträckta skogsmarker vid.

Genom Lilla Klobo slingrar sig grusade, bitvis asfalterade, byvägar genom det lätt kuperade landskapet. Vägarna, vars sträckningar kan följas tillbaka till åtminstone 1700–1800-talen, är delvis gärdesgårdsinhjägnade och ger ett ålderdomligt intryck. Klobovägen och delar av Bruksgatan inne i Fågelfors samhälle har också gamla sträckningar. Kyrkogatan anlades kring sekelskiftet 1900 och utgjorde länge genomfartsvägen genom samhället, förbi kyrkan och vidare mot det äldre affärscentrumet vid ”Klobo hörn”. På 1950-talet ändrades det så att den parallella Nygatan blev genomfartsled. Övrigt vägnät i samhället är av senare datum och har anlagts allteftersom samhället växt.

1 1884 fick byggmästare Karl Petersson från Mönsterås uppdraget att bygga kyrkan. Arbetet påbörjades 1884.

2 Inför kommunbildningen var det framförallt brukets ägare J.M. Ekströmer som gjorde skrivelser och drev frågan.

3 Orten följer dock inte det gängse mönstret för ett brukssamhälle. I Fågelfors ligger kyrkan utmed Nygatan i samhällets norra del och bruket i borten änden av Bruksgatan i samhällets västra del. De två gatorna möts i ett V och den, för en bruksort, något oordnade bebyggelsen ordnar sig i huvudsak längs dessa två gator.

4 Till en början framstår det som att avstyckningarna i det framväxande samhället skedde förhållandevis planlöst, men under 1930-talet upprättades flera avstyckningsplaner för att kunna planera det framväxande samhället. År 1940 infördes utomplansbestämmelser för samhället och en byggnadsordning antogs. I denna reglerades byggnadernas placeringar, grundläggning och ventilation.

Klobo-byarna omnämns i skrift första gången 1545 som ”Kloboda”, då bestående av två hela skattehemman från vilka två byenheter senare utvecklades.⁵ Bynamnet med slutändelsen ”-boda” tyder på att det då namnet gavs stod en bod eller flera bodar på platsen.⁶ Bynamnet Klobo kan möjligen sammanhållas med Klo, en by i sydöstra Fagerhult, och då ha betydelsen ”Klo-bornas bodar”. Namnet Fågelfors kommer sannolikt från den intelligande byn Fåglebo. I området finns endast ett känt förhistoriskt fynd. I slutet av 1930-talet hittades en oval eldslagingssten i närheten Solliden daterad till äldre järnålder (RAÄ Fågelfors 83:1). På markerna kring Lilla Klobo finns dels registrerade röjningsröseområden som visar på äldre åkerbruk (RAÄ Fågelfors 14:1–2, 154:1, 155:1). I området förekommer flera regist-

rerade lämningar som visar hur områdets utmarksnärningar nyttjats under historisk tid. Järnbruket krävde stora mängder träkol. I skogsområdet väster om kyrkan ligger lämningar efter en kolningsanläggning samt spår efter tjärdalar (RAÄ Fågelfors 153:1–2). Ser man till skogsmarken öster om Fågelfors finns ett stort antal registrerade kolningsanläggningar som sannolikt skall sättas i samband med det nedlagda järnbruket. Utmed vägen mot Högsby i områdets norra del finns en milstolpe, daterad 1855 (RAÄ Fågelfors 26:1). Postamentet är nygjort, dock troligen i ursprungligt läge. Vid skogssjöarna Övresjön och Gäddegöl har man funnit ekstocksåtar (RAÄ Fågelfors 79:1, 80:1). Huvuddelen av de stocksåtar man återfunnit i liknande miljöer visar att stocksåtar brukats långt fram i 1700–1800-talen.

5 Byn bestod då av två hela skattehemman med en brukare vardera samt en utjord. Ännu under sent 1600-tal tycks gårdarna varit odelade, men under 1700-talet skedde flera delningar vilket resulterade i två byenheter. Vid en avmätning av Stora Klobo 1724 brukades ett helt hemman av fyra bönder och vid storskiftet 1792 av åtta bönder. I Lilla Klobo brukades vid storskiftet 1789 ett helt hemman av tio bönder.

6 Namnen på ”-bo” är typiska för skogstrakterna och bör i allmänhet ha syftat på fåbodan, d.v.s. primitiva bostadshus eller fähus vid avlägsna betesmarker dit djuren fördes sommartid.

Fågelfors bruk

Fågelfors järnbruk anlades 1744 av Axel Bergman, då en stångjärnshammare med två härdar anlades intill ett fall i Nötån. Fallet hade tidigare använts till Hylta- och Kloboböndernas mjölkvarn, vilken nu flyttades några hundra meter uppströms. Myrmalmen hämtades från traktens sjöar. Tackjärnet fick man till att börja med från en masugn i Kronobo, men fr.o.m. 1760-talet från en masugn i Hornsö i Långemåla socken. Produktionen omfattade stångjärnssmide, skepps- och åkerbrukssmide samt spik. Bruket kom under 1700-talets andra hälft och stora delar av 1800-talet att ha en nära koppling till Berga säteri utanför Högsby. Mellan 1754–59 ägdes bruket av Fredrik Åkerhielm på Berga gård. Efter honom ägdes bruket 1759–1780 av Peter Fredrik von Hegardt, 1780–1811 av Henrik af Harmens, 1811–1855 av Henrik Otto af Harmens, därefter dennes arvingar, sist Camille af Harmens Bille-Brahe och hennes make, som 1875 sålde bruket till Johan Melcher Ekströmer. Släkten Ekströmer kom därefter att äga bruket under tre generationer, först av sonen Thorsten Ekströmer och sedan av dennes son Melcher Ekströmer. År 1976 såldes företaget till investmentbolaget Säfvåns AB.

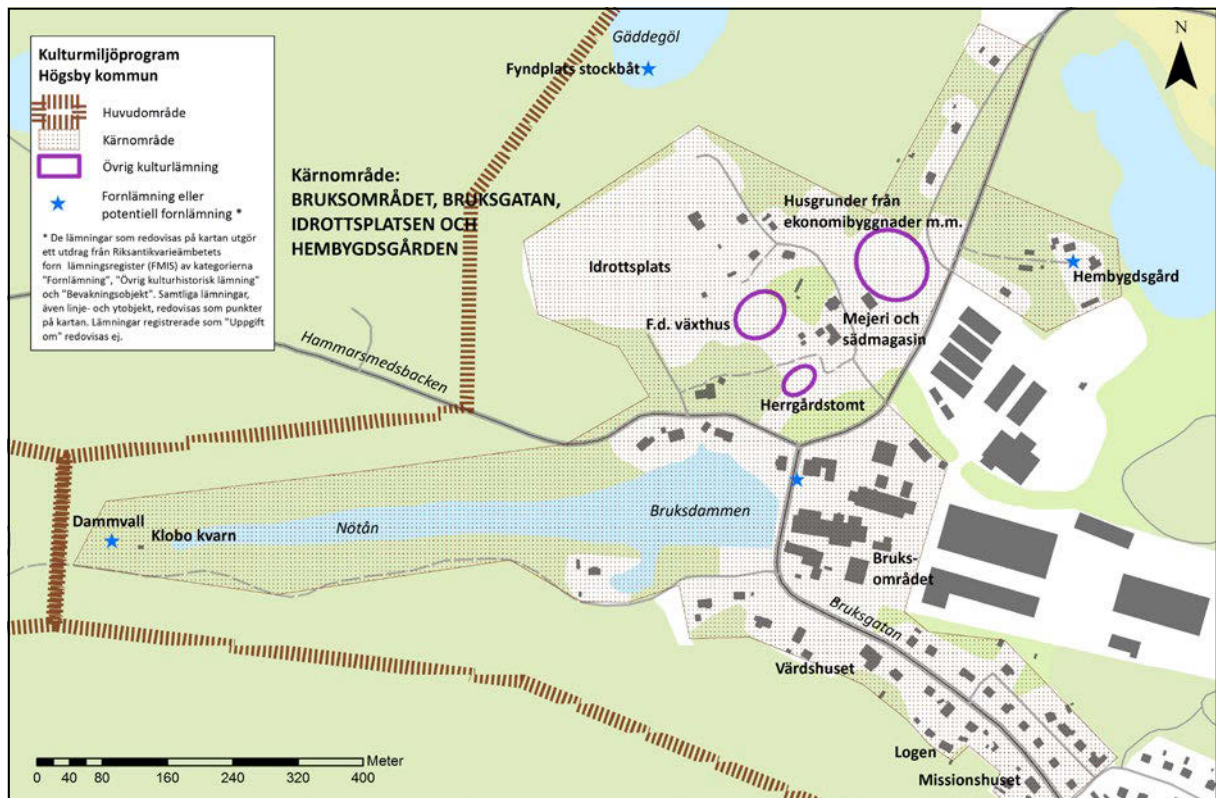
I slutet av 1800-talet gjorde de större järnbrukens stordriftsfördelar och det blev svårt för de mindre bruken att konkurrera. Detta påverkade även bruket i Fågelfors och 1882 lades därför produktionen om till byggnadssnickeri. En såg och en snickerifabrik anlades på bruksområdet. Möjligen var det brukspatron Ekströmers resor till England som lät inspirera till den omlagda produktionen. Fågelfors bruk var under sent 1800-tal länets största snickerifabrik. Kring 1890 sysselsatte fabriken över 70 personer. Fågelfors var en av de första snickerifabriker i landet med maskinell tillverkning

av byggnadsdetaljer, framförallt dörrar och fönster, men även ex. trädgårdsmöbler. Näs-sjö – Oskarshamns järnväg som anlagts 1874 med station i Lillsjödalen kom att få en viktig betydelse för bruket. Vid sidan specialiserade sig företaget på tillverkning av färdiga trähus och kom att bli den första husfabriken i landet. Det första monteringsfärdiga huset levererades till Gotland redan år 1886. Man byggde även den svenska paviljongen till världsutställningen i Rio de Janeiro 1922. De s.k. Florahuset blev under 1960-talet en stor försäljningssuccé.

Brukets verksamhet var under sent 1800-tal fram till 1970-talet mångfasetterad och bestod förutom av byggnadssnickeri även av jordbruk med svinavelsstation, skogsbruk och flottning, kolning, tjärbränning och en omfattande växthusanläggning med handels-trädgård.

Fågelfors bruks hustillverkning under namnet Fågelforshus gick i konkurs 1984, men tillverkning av byggnadselement återupptogs snart därefter under nytt ägande och är fortfarande verksam under namnet Attacus hus AB. Företaget har idag omkring 60 anställda. Inom bruksområdet bedrivs idag även pelletstillverkning och hyvleri.

Kärnområde Fågelfors bruk, Bruksgatan, Idrottsplatsen Hyltamalm och Fågelfors hembygdspark

Klass 1

Vattnet som resurs: Platsen för Fågelfors järnbruk med några kvarvarande äldre byggnader, som bostadskasern, delar av f.d. smedja och järnbod. Klobo kvarn.

Skogsbondens landskap: Mejeri, spannmålsmagasin och husgrunder efter tidigare ladugårdar och ekonomibyggnader vid f.d. bruksherrgården.

Skogen som resurs: Långvarig snickerifabrik med hustillverkning och sågverk, idag även pellets-tillverkning och hyvleri. F.d. kolgård efter kolbränning, kolbottnar, tjärdalar.

Vid vägen: Fågelfors missionshus (idag Nostalgia), Vårdshuset Bruksgården, f.d. Godtemplarloge.

Kärnområdet är ett större område som formar sig kring bruksområdet, Bruksgatan och Nötån i samhällets västra del. Inom området återfinns flera miljöer som präglar samhället och varit viktig för utvecklingen.

Bruksområdet utgör samhällets ursprung och har viktiga kulturhistoriska värden samt representerar en av kommunens historiskt sett viktigaste arbetsplatser.⁷ Bruket och dess ägarhistoria besitter även ett symbolvärde som samlande och drivande

⁷ Redan som järnbruk engagerade anläggningen ett stort antal människor, inte minst för huggning, kolning, körslor och liknande. Som träförädlingsindustri under 1900-talet har man haft anställningsiffror på flera hundra personer.

faktor. Fågelfors bruk grundades som järnbruk redan på 1740-talet då en stångjärnshammare anlades på platsen. Stångjärnshammaren bör ha legat på industriområdets södra del, där moderna industrier numera har anlagts. Den stora bruksdammen väster om Bruksgatan ger karaktär åt miljön. Från järnbrukstiden kvarstår en järnbod (1700-tal), vilken är flyttad till hembygdsgården, en ombyggd bostadskasern (1752) och en f.d. manufaktur- och hammarsmedja (1860) med senare om- och påbyggnad (1920-tal). På 1880-talet lades produktionen om till byggnadssnickeri och därmed var grunden lagd till en ny livskraftig industri, monteringsfärdiga hus. Fågelfors bruk var under sent 1800-tal länets största snickerifabrik och kom att bli en av de första husfabrikerna i landet. På industriområdet, som under åren utvecklats och förändrats, återfinns en varierad bebyggelse från hela 1900-talet fram till idag. Några av de äldre byggnaderna är en kontorsbyggnad (ca 1890), kraftstationen (1920-tal) i den ombyggda f.d. smedjan, ett ångmaskinhus med tillhörande skorsten (ca 1900) och en större fabriksbyggnad (1940-tal).⁸ Sedan den storskaliga hustillverkningen i Fågelfors Bruks regi lagts ned på 1980-talet finns på bruksområdet idag flera företag som bär vidare ortens industriella tradition inom trä och husbyggnad.

Runt omkring det inhägnade industriområdet återfinns byggnader och lämningar som speglar brukets storskaliga och mångfasetterade verksamhet under det sena 1800-talet fram till 1970-talet. Förutom byggnadssnickeri bedrev man även jordbruk med mejeri och svinavelsstation, skogsbruk och flottning, kolning, tjärbränning och en omfattande växthusanläggning med handelsträdgård. En mejeribygnad (ca 1900), ett sädesmagasin (ca 1890) och en f.d. trädgårdsmästarbostad (ca 1900)

är de enda byggnaderna som återstår från dessa verksamheter. Båda byggnaderna är exteriört relativt välbevarade och återfinns i det område norr om bruksområdet där flera olika jordbruksbyggnader tidigare låg. Av den stora svinladugården (ca 1860), uppförd under Harmens ägande, återstår sedan en brand 1976 endast de massiva stenväggarna. I området finns flera husgrunder som vittnar om de byggnader som tidigare funnits på platsen i form av fähus, statarbostad och växthus. Herrgården, som låg strax sydväst om mejeriet, finns inte heller kvar, den brändes ned på 1980-talet och dess placering kan idag anas som en öppen yta i området till vilken en träbro leder.

I nämnda område, utmed Hyllastigen och Klevstigen, återfinns även några av de bostadshus (ca 1900) med tillhörande uthus som uppförts av eller åt brukets anställda. Husen är övervägande välhållna och med en bevarad äldre karaktär. Norr och söder om bruksdammen återfinns några större bostadshus från 1900-talets första hälft som beboddes av personal med chefsbefattningar inom bruket.

Utmed Bruksgatan återfinns flera bostadshus med koppling till bruket. Den äldsta bostadsbebyggelsen kring bruket bestod av några större bostadskaserner. Av dessa finns endast den s.k. ”Smedbyggnaden” (1752) kvar.⁹ Huset, som ännu har kvar en äldre karaktär, ligger intill bruksområdet och fungerade under några år som brukskontor, men är idag privatbostad. Utmed Bruksgatan återfinns även några av de mindre bostadshus (ca 1900) som uppfördes av och åt de anställda. Husen utmärker sig genom sin småskaliga volym och rödfärgade fasader. Utmed Bruksgatan återfinns flera andra äldre bostadshus (1910–1930-tal), varav ett fåtal ännu har en bevarad exteriör karaktär.

⁸ Den äldsta snickerifabriken förstördes i en större brand 1935.

⁹ Ytterligare en bostadskasern låg mitt emot ”Smedbyggnaden”, den brann på 1880-talet. Dessutom fanns en statarbostad med ladugården och tre bostadskaserner vid Bruksgatan uppförda mellan 1883–85. De övriga bostadskasernerna revs under 1960-talet.

Utmed Bruksgatan finns även några ursprungligen offentliga byggnader, vilka genom sin funktion och ännu välbevarade exteriörer bidrar till gatans karaktär. Fågelfors missionshus (1893) utgör en av de äldsta bevarade byggnaderna utmed gatan. Det såväl exteriört som interiört välbevarade missionshuset med tillhörande uthus och stenkällare framstår som en välbevarad helhetsmiljö. Den sluttande tomten är försedd med för samhället karaktäriserande terrasseringsar. Byggnaden har en bevarad offentlig funktion och används idag som museilokal för Nostalgiaföreningen. Godtemplarlokalen (ca 1900), kallad ”logen”, ligger på en höjd intill gatan och erbjuder dans- och biolokal. Byggnaden är idag privatägd och framstår exteriört vara i huvudsak i ursprungligt utförande, men uppvisar visst förfall. Vårdshuset ”Bruksgården” (1955) uppfördes som Pensionat Stenkullen (tidigt 1900-tal, men brann 1953) och har fram till nyligen erbjudit såväl boende som restaurang. Byggnaden präglas idag av om- och tillbyggnader från 1970-talet.

I kärnområdets norra del ligger idrottsplatsen Hyltamalm som invigdes 1951 för ortens idrottsförening Fågelfors IF. Föreningen grundades 1925, men fotboll hade spelats tidigare än så.¹⁰ Pådrivande för fotbollen i bygden var brukspatronen Thorsten Ekströmer, som introducerat idrotten efter besök i England. Idrottsplatsens läge anger föreningens nära koppling till bruket. Idrottsföreningens första spelplan låg på stallplanen vid herrgården, senare vid Smedhängnen som ligger inom nuvarande idrottsplatsområde som idag ut-

görs av tre planer. Hyltamalm omges av ett högt rött staket med en tidstypisk, välbevarad entré. Intill huvudplanen, som till större delen omges av ett hängräcke, ligger en klubbstuga (1950-tal, tillbyggd 1995).

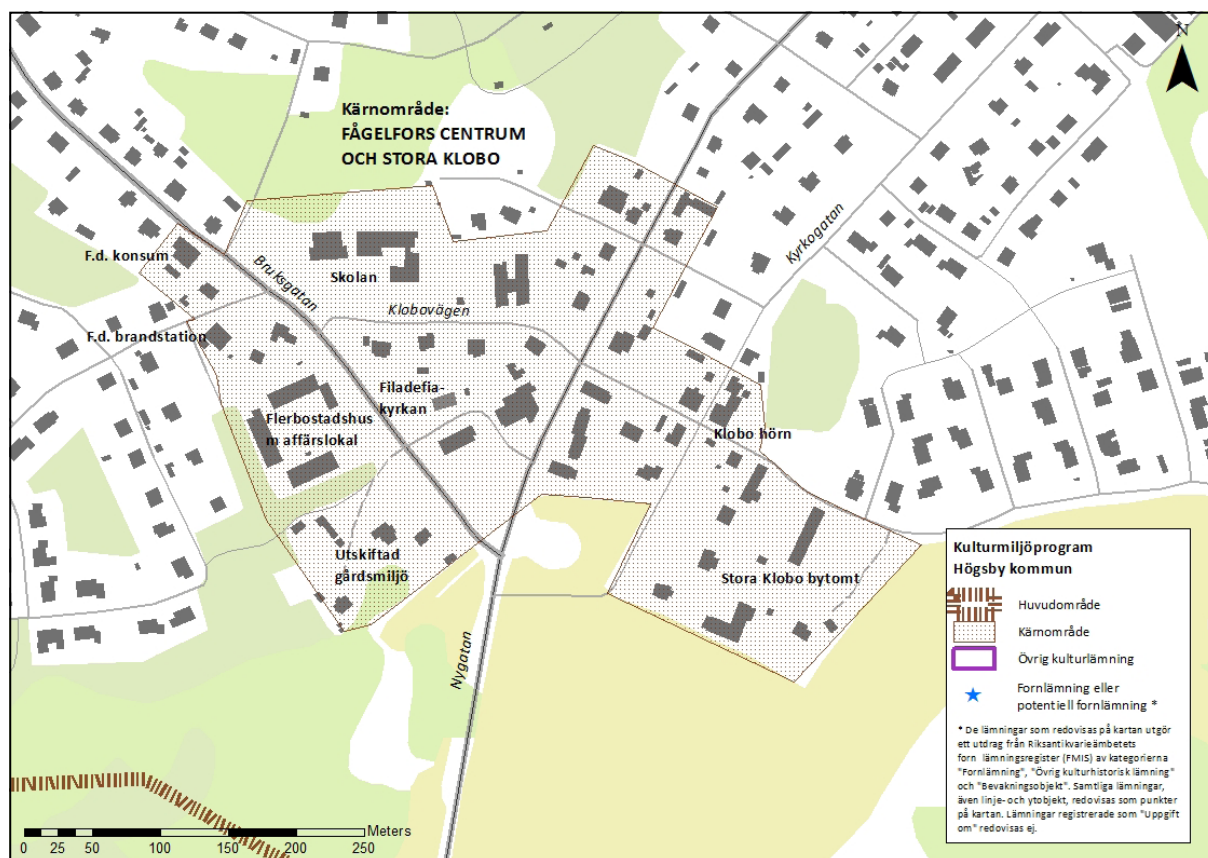
På en skogbevuxen höjd norr om bruksområdet ligger Fågelfors hembygdsgård. Hembygdsgården representerar en tidstypisk verksamhet som hade och ännu har en viktig funktion i samhället.

Hembygdsföreningen bildades 1957 och i området finns idag flera äldre byggnader från Fågelfors socken, vilka speglar en del av ortens och traktens äldre byggnadstradition. Den första byggnaden som flyttades till platsen var ett sergentboställe från Virstad (1700-tal) som skänktes av brukspatron Ekströmer vid föreningens bildande. I hembygdsgården finns även en sädesbod (1820-tal) flyttad från Gryssebo och en f.d. scoutstuga. Här återfinns även den järnbod (1748) som tidigare stod vid Bruksgatan.

Klobo kvarn (möjligen 1600-tal) är en liten timrad kvarnbyggnad invid Nötån väster om bruket och är en av socknens äldsta bevarade byggnader. Kvarnen var Klobo- och Hyltaböndernas lilla mjöl- och trillekvarn. Den stod under tidigt 1700-tal där järnbruket senare kom att anläggas och flyttades därför 1744 till sin nuvarande plats. Platsen omges av en ravin som enligt en karta från 1724 kallades för ”Helveteshål”.¹¹ Av interiör utrustning är endast kugghjulet bevarat.

10 Fotboll spelades redan 1905 i en idrottsförening som hette ”IFK Kamraterna”. Föreningen lades ned när första världskriget bröt ut.

11 På 1724 års karta ses hur det då låg en kvarn lite längre uppströms. Benämningen ”Foglaboqvarn” anger att det var Foglaböndernas kvarn.

Kärnområde Fågelfors centrum och Stora Klobo

Klass 3

Skogsbondens landskap: Stora Klobos gamla bytomt med gårdsbebyggelse från sekelskiftet 1900.

Vid vägen: F.d. bensinstation utmed Nygatan med karaktäristisk byggnad.

Handelsplatser: Klobo hörn, ett äldre centrum i korsningen Kyrkogatan–Klobovägen med affärsbyggnader, sparbank och bilverkstad. Bruksgatan med äldre butikslokaler, bl.a. f.d. konsumbutik.

Kärnområdet formar sig kring Stora Klobos gamla bytomt och samhället Fågelfors centrala delar, där delar av ortens äldre bebyggelse ligger samlad. Stora Klobos bytomt ligger intill Klobovägen i samhällets södra del och kan följas till åtminstone tidigt 1700-tal, men har sannolikt

varit bebyggd längre än så.¹² Vid 1880-talet, då byn genomgick laga skifte, fanns tre gårdsenheter kvar på den gamla bytomten.¹³ Avstyckningar under 1900-talet har skapat dagens miljö med sammanlagt fem bostadshus (1850–1930-tal), varav fyra ligger på rad utmed Kyrkogatan. På den

12 Det finns en avmätning av Stora Klobo i samband med skattläggning från 1724. Dessutom finns kartor över byn från storskifte år 1791 och laga skifte år 1877–1882.

13 Inför laga skifte bestod byn av sju gårdar, varav fyra fick utflyttningskyldighet. En av de gårdar som fick flyttas ut ägdes av bruksägare Ekströmer som fick sitt skifte nära bruksområdet.

gamla bytomten finns även två ladugårdar i skiftesverk (ca 1900) bevarade, samt en verkstadsbyggnad (ca 1910-tal) och en mindre byggnad (ca 1930-tal) som under tidigt 1900-tal inrymde bankverksamhet.

Bytomten omgärdades under tidigt 1700-tal av tre vägar, där det från byvägen mellan Lilla Klobo–Hyltan, dagens Klobovägen, gick två förgreningar vidare söderut. Flera andra mindre stigar och fägator slingrade sig också genom området. Dagens vägnät i området har sitt ursprung i 1880-talet då nya, raka vägar som till delar följde de gamla vägsträckningarna lades ut. En av de nya vägkorsningar som utlades var dagens Kyrkogatan–Klobovägen. Intill den nya vägkorsningen uppstod kring sekelskiftet 1900 ett mindre affärscentrum, ”Klobo hörn” med tre butiker, sparbank och bilverkstad. Byggnaderna som idag präglas av sentida om- och tillbyggnader, anger dock ännu den ursprungliga funktionen och visar på korsningens viktiga funktion under tidigt 1900-tal. Sedan 1900-talets mitt har centrumverksamhet och affärer framförallt koncentrerats till Nygatan och Bruksgatan, där ortens enda livsmedelsaffär ligger idag.

Samhällets skola ligger belägen norr om Klobovägen, centralt i samhället. På platsen där det första skolhuset uppfördes 1875 finns idag en förskola (1970-tal). Dagens skolanläggning består av byggnader från tre olika tidsperioder. Den äldsta skolbyggnaden inom skolmiljön är idag en panelklädd byggnad (1942), vilken är sammanbyggd med en skolbyggnad i gult tegel (1958). Båda byggnaderna präglas av sentida ombyggnader. Idrottshallen (1972) med fasader i gult tegel är den senast uppförda byggnaden. Lekplatsen väster om skolan ligger i en sänka som under sent 1800-tal var ett samfällt grustag.

Området kring Bruksgatan utgör en årsring i Fågelfors 1900-talshistoria. Brandstationen (1948), fryshuset (1955), f.d. konsum (1930-tal), Filadelfiakyrkan (1930-tal) och flerbostadshuset med intilliggande affärs- och banklokal (1960-tal) är samtliga tydliga representanter för en på många sätt typisk utveckling av en mindre tätort. Särskilt brandstationen med sin karaktäristiska siluett utgör ett landmärke i samhället. Gamla Konsumaffären används idag som samlingslokal för bl.a. PRO. Den karaktäristiska konsum-byggnaden uppvisar exteriört ett välbevarat utförande.

Karta över kärnområdet Lilla Klobo.

Kärnområde Lilla Klobo

Klass 2

Skogsbondens landskap: Samlade bybebyggelse på en äldre bytomt. Gårdsbebyggelse med mangårdsbyggnader och tillhörande ekonomibyggnader från 1800-talet. Torp- och lägenhetsbebyggelse. Kuperat, småbrutet jordbrukslandskap. Slingrande, backiga grusvägar, bitvis kantade av gärdesgårdar.

Skogen som resurs: Sågverksbyggnad. Fabriksbyggnad efter trävaruindustri (utanför kärnområdet).

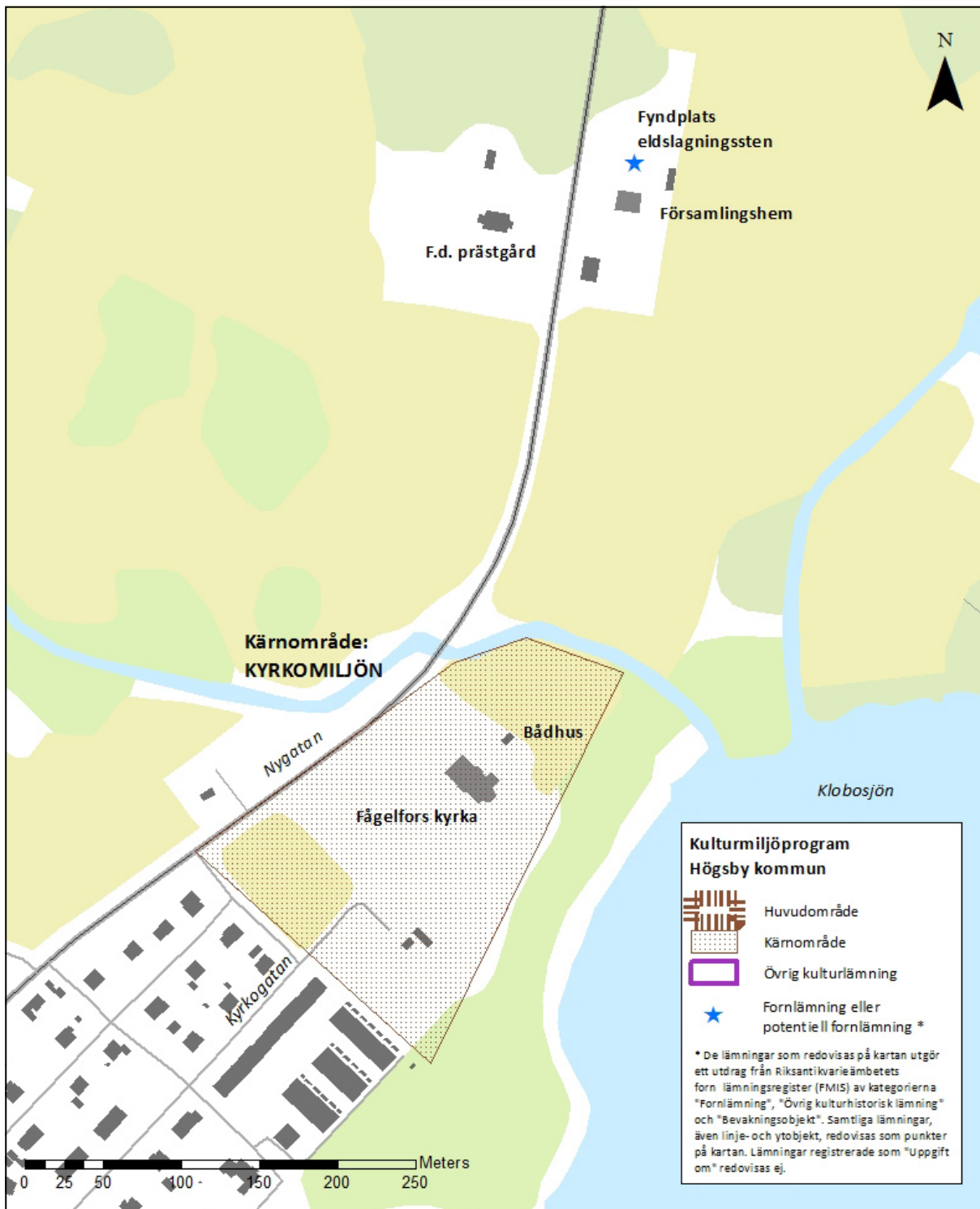
Kärnområdet formar sig kring bebyggelsen på byns äldre bytomt och de närmaste inägorna. Lilla Klobo har som helhet idag karaktären av en klungby, ett utförande som speglar de förändringar som genomfördes efter laga skifte då flera gårdar flyttades ut från den tidigare tätt bebyggda bytomten.¹⁴ En viss förtätning återfinns dock ännu på den gamla bytomten i byns södra del, där bebyggelsestrukturen ännu uppvisar en viss radbykaraktär med byggnaderna förlagda tätt intill byvägen. Bostadshusen är av varierande ålder och har överlag genomgått en hög förändringsgrad, enstaka har en ålderdomlig karaktär. Några av ladugårdarna är i skiftesverk och framstår vara uppförda kring sekelskiftet 1900. I området återfinns även en mindre sågverksbyggnad (ca 1910–1930-tal). Gårdarna omges av ett kuperat, småbrutet jordbrukslandskap med enstaka stenmurar och terrasseringar som idag hålls öppet genom bete. Vidtagande tät skog i söder.

Idag ligger byns övriga bebyggelse, bestående av såväl utflyttade gårdar som av lägenhetsbebyggelse, spridd utmed backiga, slingrande och delvis hägnade byvägar i området. Bebyggelsen framstår övervägande var uppförd under 1900-talets första hälft. Norr om den äldre bykärnan, utanför kärnområdet, ligger några av de efter laga skifte utflyttade gårdarna. Här har odlingslandskapet ett mer formfattigt och storskaligt uttryck.

I byns norra del, utanför kärnområdet, ligger en fabriksbyggnad från Fågelfors träindustri (1935) som var verksam fram till sent 1970-tal.¹⁵ Från början var denna ägd av arbetarna. Fabriksbyggnaden uppvisar idag visst exteriört förfall. I anslutning till fabriksbyggnaden ligger några villor, ursprungligen uppförda åt/av de anställda vid fabriken, varav de flesta har en ursprunglig karaktär bevarad.

14 Byn storskiftades 1785, men det kom framförallt att beröra inägorna. År 1895 genomfördes laga skifte i byn, vilket kom att få konsekvenser även på byns bebyggelse.

15 Här tillverkades framförallt fönster. Verksamheten ägdes först av Skånska Cementgjuteriet (senare Skanska), men övergick senare till Fågelfors bruk.

Karta över kärnområdet Fågelfors kyrkomiljö.

Kärnområde Fågelfors kyrkomiljö**Klass 3**

Skogsbondens landskap: Öppet jordbrukslandskap.

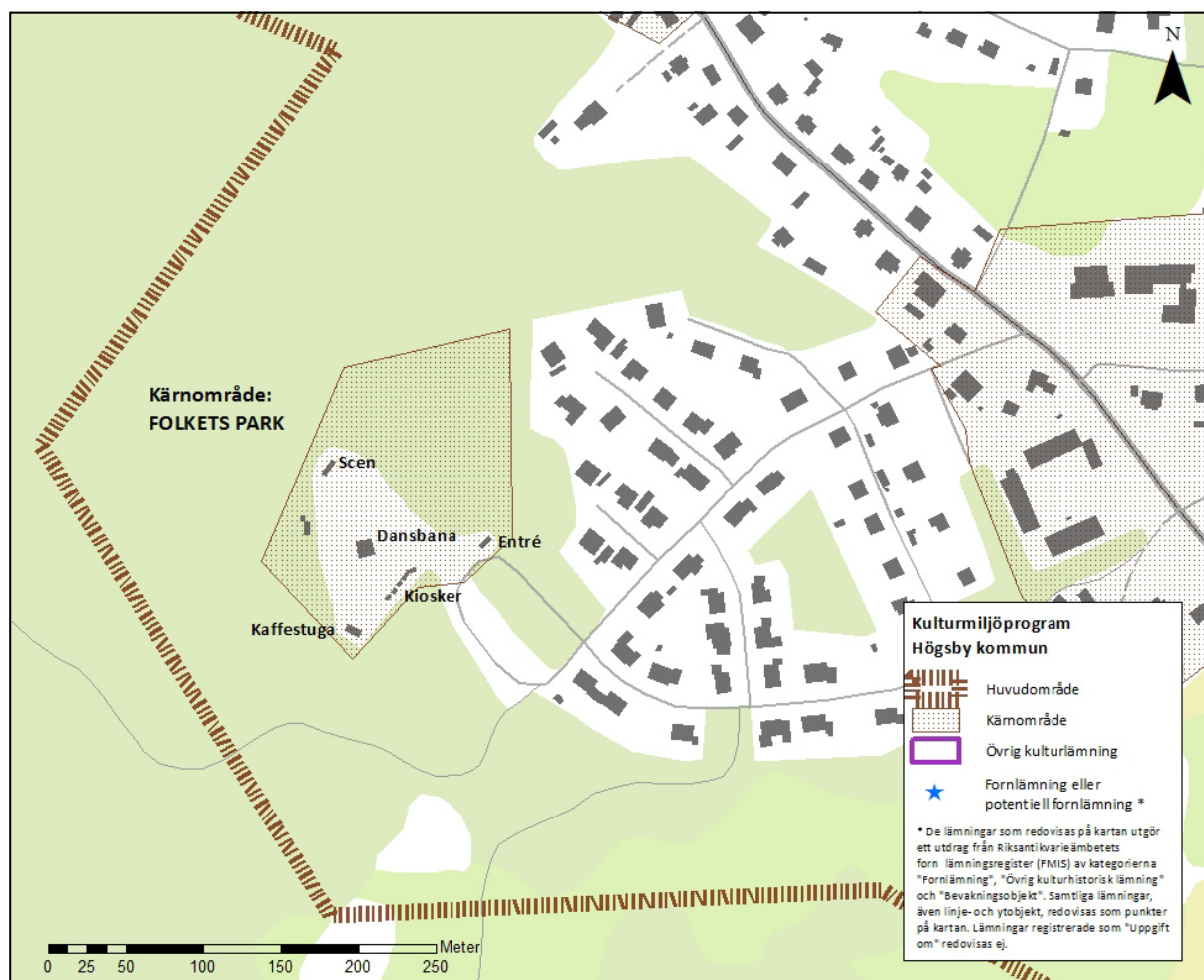
Vid vägen: Sockencentrum med kyrka. Församlingshem, f.d. prästgård.

Kärnområdet formar sig kring kyrkan och de till kyrkomiljön hörande byggnaderna. Fågelfors kyrka (1885) med tillhörande kyrkogård ligger på en mindre höjdrygg intill Klobosjön, i Kyrkogastans norra förlängning. Idag ligger kyrkan, med undantag för bårhuset i norr, påfallande solitär, men före 1950-talet låg flera kyrkstallar i området söder om kyrkan. Kyrkotomten skänktes av bönderna i Stora Klobo. Den vitputsade stenkyrkan med torn och ett smalare tresidigt kor, utförd i en medeltida historiserande blandstil, är uppförd av byggmästare Karl Petersson från Mönsterås efter ritningar av F.G.A. Dahl. Bruket och dess ägare Ekströmer hade stor inblandning i kyrkans uppförande och att Fågelfors bildade en egen församling.¹⁶ Familjen Ekströmers familjegravplats precis öster om koret anger den tydliga kopplingen mellan bruket och kyrkan. Kyrkan omges av en kyrkogård som utökats i omgångar. På kyrko-

gårdens norra del ligger ett bårhus och sydväst utanför kyrkogården ligger två rödmålade träbyggnader som rymmer förråd och personalutrymmen för kyrkvaktmästaren samt även toalett för besökare. Kyrkan har för orten ett viktigt symbolvärde, då den manifesterar bygden som en enhet.

Alldeles utanför kärnområdet, intill vägen norr om kyrkan, ligger det f.d. ålderdomshemmet Hyltagården (ca 1920-tal), vilket sedan 1980-talet fungerar som församlingshem, den f.d. prästgården (1909) och ett bostadshus (1943) som tidigare inrymde distriktssköterskemottagning. Byggnaderna ligger som en avskild enhet omgivna av ett öppet, flackt jordbrukslandskap. Församlingshemmet är förhållandevis välbevarat och anger genom sin storlek att det uppförts för en offentlig funktion. Övriga byggnader präglas dock av sentida om- och tillbyggnader.

¹⁶ Under 1700-talet tillhörde Fågelfors Högsby församling. Att det i början av 1860-talet började framföras önskemål om att bilda egen församling kan troligtvis förklaras av en ökande folkmängd, att Högsby är en till ytan stor församling vilket gör att många församlingsbor har lång väg till kyrkan och, inte minst, att den livskraftiga industrin gjorde det ekonomiskt möjligt. Fågelfors blev en av landets yngsta sockenbildningar.

Kärnområde Folkets park

Klass 3

Vid vägen: Festplats.

Kärnområdet formar sig kring Folkets parks parkområde på en höjd i samhällets sydvästra utkant. Folkparken anlades 1948 och har ännu en levande tradition med välbesökta utomhusfester under sommarmånaderna.¹⁷ Folkets park i Fågelfors är en av få kvarvarande folkparker i länet. Parken har under åren besökts av många folkkära artister, som Lill-Babs, Snoddas, Britta Borg och Thore Skogman.

I parken finns en entrébyggnad, en dansbana med ett sentida tak, en utomhusscen, försäljnings- och tombolakiosker samt en kafébyggnad. Parkbyggnaderna är samtida med parkens anläggande och ger parkanläggningen en tidstypisk och bevarad karaktär. Kulörta lampor och öppna gräsytor med sittplatser bidrar också till miljöns särskilda karaktär.

¹⁷ Det fanns under tidigt 1900-tal flera mindre festplatser i samhället, en låg vid herrgården och en vid logen söder om Bruksgatan.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- De kärnområden som markerats på ovanstående karta.
- Fågelfors samhälles blandade karaktär som brukssamhälle, sockencentrum och service-samhälle med ännu verksamt bruksområde, kyrkomiljö och affärs- och bostadshus, vilka berättar om ortens äldsta historia och dess samhällsutveckling.
- Bruksområdet och dess närmaste omgivningar, vilka berättar Nötån som värdefull kraftkälla, om ortens framgångsrika industrihistoria och dess betydelse för ortens utveckling samt bidrar till ortens karaktär. Bevarade äldre fabriksbyggnader, arbetarbostäder och andra ekonomibygnader samt lämningar efter försvunnen bebyggelse. Idrottsplatsen och hembygdsgården, som tidstypiska samhällsfunktioner och som genom sin placering berättar om brukets betydelse för dess tillblivelse.
- Klobo kvarn.
- Byggnader med offentlig/halvoffentlig funktion, vilka bidrar till stadsmässighet och utgör märkesbyggnader för orten.
- Byggnader som tydligt bevarar en äldre karaktär eller stil. Äldre och tidstypiska fasadskikt, takmaterial, snickerier och byggnadsdetaljer håller vanligen hög kvalitet. De har ett kulturhistoriskt värde och stor betydelse för upplevelse av miljön.
- Folkets park-området med bevarade, tidstypiska byggnader och en ännu levande tradition som fest- och mötesplats.
- Kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård och församlingshem, vilka vittnar om platsens betydelse som kyrkligt centrum i bygden. Flera av gravvårdarna har ett person- eller lokal-

historiskt värde som berättar om Fågelfors historia.

- Den äldre bykärnan i Lilla Klobo med gårdsmiljöer av traditionell by- och gårdsstruktur. Enstaka välbevarade mangårdsbyggnader och ekonomibygnader från 1800-talet och tidigt 1900-tal. Det omgivande kuperade, småbrutna jordbrukslandskapet och den ännu grusade, slingrande byvägen.
- Äldre vägsträckningar som ger förståelse för hur området utvecklats. Klobovägen som utgör en av de äldsta vägsträckningarna genom området. Kyrkogatan som var en av de gator som tidigt utlades och bebyggdes i det framväxande samhället. Den slingrande, backiga byvägen genom Lilla Klobo, varav delar ännu är grusade och kantade av trägårdesgårdar.

Befintligt skydd

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). De får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning. Länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Kyrkan med kyrkotomt/kyrkogård skyddas av Kulturmiljölagen (KML 4 kap) och skall vårdas och underhållas så att de inte förvanskas. Ändringar får inte göras utan tillstånd från länsstyrelsen.
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenvägar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken (MB 7 kap 11§). Det innebär att de inte får tas bort eller skadas.
- Byvägen genom Lilla Klobo, Klobovägen och Kyrkogatan är utpekade som värdefulla vägmiljöer inom projektet ”Vägen som kulturarv”, framtaget av Länsstyrelsen i Kalmar län och Trafikverket.
- Fågelfors bruk är utpekad som en av Högsby kommuns mest kulturhistoriskt intressanta industrimiljöer i utredningen ”Högsby kommuns industriarv” som togs fram av Kalmar läns museum år 2005.
- Lilla Klobo är utpekad som en kulturhistoriskt värdefull miljö i utredningen ”Kulturhistoriska miljöer i Emådalen”, framtagen 1982 av Länsstyrelsen i Kalmar län och Kalmar läns museum.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden där bebyggelsens kulturhistoriska värden kan skyddas genom varsamhets- eller skyddsbestämmelser. I dessa bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaders yttre, samt för åtgärder avseende eventuella ekonomibyggnader. Eftersom bruksområdet är en industrimiljö i drift är ett vittomfattande bevarande knappast meningsfullt. Det torde dock vara angeläget att delar av byggnadsbeståndet skyddas.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenvägar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation och utvärdering av bruksområdet och samhällets bebyggelse vore önskvärd.

Rekommendationer och förslag till skydd

- Ovan listade objekt, områden eller karaktärsdrag bör behållas, vårdas och tydliggöras.
- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte förvanskas. Vid lovgivning och planläggning bör antikvariska hänsyn tas, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.

Referenser

Anor om liv och boende i bruksmiljö. 2001, Samhällsföreningen i Fågelfors.

Carlstedt, Albin, 1969, *Fågelfors kämpar och segrar*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del II. Högsby kommun.

Christensen, Jan, 2001, *Industrins tidevarv – Några huvudlinjer i Kalmar läns industriella utveckling*. Kalmar läns hembygdsförbund och Kalmar läns museum.

Erixon, Sigurd red, 1958, *Sveriges bebyggelse – landsbygden, Kalmar län II*. Bokförlaget Hermes AB.

Granlund, John, 1969, *Högsby socken och dess byar, näringsliv samt sed och tro*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Högsby kommun.

Lamke, Lotta, 2005, *Högsby kommuns industriarv*. Rapport, Kalmar läns museum.

Modéer, Ivar, 1969, *Bynamnen*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Högsby kommun.

Vård- och underhållsplan för Fågelfors kyrka, 2006, Kalmar läns museum.

www.lantmateriet.se, historiska kartor.

www.raa.se/fornsok, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister Fornsök.

www.fagelforsif.se, historik om Fågelfors IF.

Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Kalmar läns museums bildarkiv.

Faktagranskat

Börje Karlsson, ordförande i Fågelfors hembygdsförening.

Ingbritt Loberg, Nostalgiaföreningen i Fågelfors.

Matts Gustavsson, boende i Lilla Klobo.

Bilder Fågelfors bruk, Bruksgatan, Hyltamalm och hembygdsparken

Bruksdammen och bruksområdet.

Två äldre byggnader inom fabriksområdet, ursprungligen uppförda som manufakturmedja och ångpannhus.

Initialerna och årtalet på smedjans putsade stenvägg anger att byggnaden uppfördes 1860, då Henrik Otto af Harmens ägde bruket. Smedjan byggdes på med en våning under 1920-talet.

F.d. snickerifabriken som uppfördes efter att den tidigare byggnaden förstörts i en brand 1925.

Inom det gamla bruksområdet finns ännu flera verksamheter.

"Smedbyggnaden". Bostadshuset väster om Bruksgatan, intill bruksdammen, är en äldre bostadskasern som till sin äldsta del är uppförd vid 1700-talets mitt.

Mitt emot ligger brukskontoret som är uppfört omkring 1880-talet. De stora perspektivfönstren på övervåningen sattes in när "ritkontoret" hade sitt kontor i huset.

En bro leder över Nötån till den plats där herrgården låg fram till 1980-talet.

Platsen för växthusanläggningen. Endast byggnaden för växthusens uppvärmning finns kvar i området.

Stenväggarna efter ladugården finns kvar i området. Ladugården var uppförd under den tid då släkten Harmens ägde bruket.

Intill den plats där herrgården låg finns ännu en f.d. mejeribyggnaad med tillhörande bostadshus och ett sädesmagasin.

I området utmed Hyltastigen finns flera arbetarbostäder från sekelskiftet 1900 bevarade.

På båda sidor av bruksdammen ligger bostadshus som tidigare beboddes av personal med chefspositioner inom företaget.

Villan utmed Hammarsmedsbacken uppfördes av den dåvarande bruksägaren Melcher Ekströmer vid mitten av 1900-talet.

Några av de mindre bostadshusen som finns i samhället och som uppförts av/åt anställda vid bruket omkring sekelskiftet 1900. Husen ligger på Kolstigen, Ekströmers väg eller Bruksgatan. Gatunamnet Kolstigen berättar om den omfattande kolningsverk-samhet som Fågelfors bruk bedrev i närområdet under 1800-talet fram till 1960-talet. Utmed Kolstigen låg fram till 1960-talet även tre större bostadskaserner från 1880-talet.

Det f.d. missionshuset utmed Bruksgatan är välbevarat såväl exteriört som interiört.

Uthuset, stenkällaren och den terrasserade trädgården som omger missionshuset bidrar till den värdefulla helhetsmiljön.

Godtemplarlogen från sekelskiftet 1900 ligger på en höjd intill Bruksgatan.

Vårdshuset Bruksgården ligger alldeles intill bruksområdet. Byggnaden som är uppförd 1955 präglas idag av sentida ombyggnader.

En smal skogsväg leder från logen till "Svensepårs hage", en festplats under tidigt 1900-tal där ungdomarna samlades under sommarmånaderna för fest och dans.

Idrottsplatsen Hyltamalm invigdes 1951 av brukspatron Thorsten Ekströmer.

Klubbhuset från 1950-talet. Genom åren har det spelats flera matcher som lockat storpublik.

Fågelfors hembygdsgård började anläggas under sent 1950-tal i ett område strax intill bruksområdet.

Klobokvarn vid ett mindre fall i Nötån. Kvarnen var Hylta- och Kloboböndernas mjölkvarn som fram till 1740-talet stod på den plats där järnbruket anlades.

Bilder Fågelfors centrum och Stora Klobo

”Klobo hörn”, den framväxande ortens första affärscentrum i korsningen Klobovägen–Kyrkogatan.

I den lilla byggnaden vid ”Klobo hörn” låg ortens sparbank.

Några av bostadshusen på Stora Klobos gamla bytomt.

Del av Bruksgatan med den f.d. konsumbutiken i förgrunden.

Den f.d. konsumbutiken har en tidstypisk, funktionalistisk exteriör som ännu framstår som relativt välbevarad.

Den exteriört välbevarade Filadelfiakyrkan ligger utmed Bruksgatan.

Den f.d. brandstationen med sitt karaktäristiska slangtorn utgör en märkesbyggnad på orten.

Intill Bruksgatan ligger ett område med flerfamiljhus från tidigt 1960-tal med en lägre affärslänga ut mot gatan.

Den äldsta skolbyggnaden vid Fågelfors skola är uppförd på 1940-talet.

Utmed Nygatan ligger bostadsbebyggelse från 1900-talets första hälft.

Bostadshus utmed Klobovägen från 1920–1930-talet.

Nygatan. En f.d. mackbyggnad 1900-talets mitt med karaktäristiskt, tidstypiskt skärmtak.

Ortens enda livsmedelsaffär ligger inrymd i en sentida affärslada vid Nygatan.

Bilder Lilla Klobo

Den grusade byvägen slingrar sig fram genom den gamla bykärnan. Byggnaderna ligger tätt intill vägen och bidrar till att ge bymijön dess traditionella karaktär.

Mangårdsbyggnaderna i den gamla bykärnan är av olika ålder. Gårdarna ligger dock ännu på rad intill varandra och mangårds- och fågårdssdel är tydligt åtskilda.

Byvägen kantas bitvis av trögärdesgårdar, vilket ger en ålderdomlig karaktär åt vägmiljön.

Enstaka ekonomibyggnader förefaller vara av hög ålder.

Landskapet närmast den äldre bykärnan har en småbruten karaktär.

Sågbyggnaden har legat på platsen sedan tidigt 1900-tal.

I byns norra del har odlingslandskapet en flack och mer storskalig karaktär. Här ses några av de efter laga skifte utflyttade gårdsmiljöerna.

S.k. lägenhetsbebyggelse från tidigt 1900-tal ligger spridd utmed vägarna i byn.

Utflyttad gård i byns södra del.

Fabriksbyggnaden efter Fågelfors trävaruindustri ligger i byns norra del.

Norr om fabriksbyggnaden ligger ett område med villor från 1930–1940-talet, varav några var bebodda av anställda vid trävarufabriken.

Bilder Fågelfors kyrkomiljö

Fågelfors kyrka och församlingshem ligger i samhällets norra del och omges av öppet odlingslandskap.

Fåsamlingshemmet är inrymt i en byggnads som uppfördes som ålderdomshem. Till höger skymtar den f.d. sköterskemottagningen och -bostaden.

Byggnaden har tidigare fungerat som prästgård, men är numera privatägd.

Bilder Folkets park

Folkparken i Fågelfors anlades 1948 genom ideella insatser. Under sommarmånaderna anordnas ännu välbesökta musik- och dansevenemang.

Folkparkens entré.

Kiosker för tombola, luftsytte, korv- och godisförsäljning.

Kulörta lyktor omgärdar folkparkens kaffestuga.

Den stora scenen var en av de första byggnaderna som uppfördes i parken.